

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд на Цена Динчева Желязкова „Субектност и достойнство” за присъждане на образователната и научна степен „доктор” по професионално направление 2.3. Философия (Онтология),

Рецензент: проф. дфн Димитър Цацов , ВТУ ”Св. св. Кирил и Методий”

Изследването е посветено на актуална тема. Достойнството е сложен, комплексен проблем, залегнал в основата на различни документи, конституции, всекидневни употреби. В съвременните рискови общества, в които опасностите от тероризъм, локални войни, глад, бедност, екологична катаклизми, демографски катастрофи, биотехнологични предизвикателства са реалност, темата за достойнството придобива особено значение, защото се отнася до най-съществените ценности на човечеството и отделната личност. Едва ли не всеки един от проблемите на биоетиката, например, е свързан същностно с темата за достойнството. Дисертацията на Цена Желязкова е опит за реализиране на философски подход, който поради естеството му е отдалечен от съвременните измерения на проблема за достойнството, но, както изтъква и самият докторант в края на разработката, подобен подход може да „съдейства за откриване на специфики” в различни области (с.120).

Достойнството може да се изследва от различни позиции – аксиологични, етични, правни, общочовешки и др. В този смисъл дисертацията е посветена на едно понятие с широка полисемантичност и затова всеки негов анализ съдържа определена рисковост, т.е. изборът на дадена теоретико-методологична „техника” при анализа на даден проблем може да се окаже и неефективен. Рискът в случая идва от избраната онтологична гледна точка. Няма да се спирам на въпроса доколко е оправдан този риск,

а по скоро на качествата, които са демонстрирани при реализацията на избрания подход.

Основният замисъл на дисертацията е да се изследва не толкова многообразието от употреби на понятието за достойнство, а идеята за достойнство изобщо (с. 119), т.е. претенцията е да се изследват по-скоро субстанциалните параметри, а не функционалните употреби на термина достойнство. Дисертантът постоянно напомня, че не се акцентира само върху човешкото достойнство, а върху достойнството изобщо, което, според мен, не може да бъде спазено в пълен обем и това личи от структурата на самата разработка, защото много страници от дисертацията са посветени именно на човешкото достойнство.

Амбицията е изследването да не бъде етическо, а онтологично, и по конкретно, стремежът е да се реализира в рамките на „онтологията на субектността” като онтология на реалност, единяваща разлики, защото субектното възниква като обединяващо разликите (с. 5). Ето защо разработката, най-общо определена, е търсене на онтологични измерения на ценностите – една линия във философията, започваща с Платоновата постановка за благо, като центрираща неговата метафизика.

Дисертацията може да се нарече и „онтология на достойнството като субектна реалност”. Въпросът е как е аргументирана и развита е тази постановка. Това се постига в текст, който е структуриран в две глави „Достойнство и действителност” и „Достойнство и субектност” със съответните параграфи и подпараграфи, които третираат различни аспекти като: Стойност и ценност; Определеност и стойност; Наличност и достойнство; Заслуга и стойност; Достойнство и същност. Произход и признание; Възможност и действителност; Равенство и всеобщност; Признаването; Достойнство и общност; Отвъд стойността; „Великото обновление” и достойнството на знанието; Достойнство и автономия; Две идеи за достойнството като одухотвореност; Действителност и усвояване; Собствена определеност; Достойнство и собственост; Примирение и смирение. Достойнството на недостойните. Дисертацията завършва със заключение и библиографията, която е на кирилица и латиница с около 150 източника.

В дисертацията много умело, стъпково се разкриват едни или други моменти или страни на достойнството, без обаче да се губи онтологичната гледна точка. Естествено, че това се съпътства от различни етични или правни конкретизации, но това не променя общия подход, заявен в увода на дисертацията. В този аспект се проявява умението на докторантът органично да съчетава различни погледи към достойнството. А уместните историко-философски допълнения създават един увлекателно четивен текст.

Основополагаща идея в цялостният анализ е постановката, че определеността, наличното битие е удържане на разлика, което е и субектната реалност, т.е. субектна реалност е тази, която единява разлики. За мен тази постановка е твърде абстрактна, защото на друго място в дисертацията се твърди следното: реалността, която сменя противостоящи разлики от обективна се превръща в субектна реалност (с.64). Няма да впускам в допълнителни разсъждения и затова ще отбележа само, че идеята за „субектна реалност” очевидно има своята специфична понятийна разгърнатост във философската общност, в рамките, на която работи и се изявява докторантът, но това не е достатъчно, за да бъде тя ясна и достъпна за по-широка публика. То остава твърде абстрактно и се нуждае от много по-богата понятийна конкретизация. Защото всяко нещо е отрицание на всичко останало, то се различава от всичко, което не е то, т.е. А не е не –А, А и не А образуват континуума на съществуващото и е единство от безкрайни разлики. Освен това удържането на разликите е доста неопределено, защото може да се говори за различни степени на различност – противоположност, противоречие, неутрална различност и др. Освен това разликите се установяват първоначално с отрицание и в това се крие силата на отрицанието, както отбелязва Хегел. Познанието изобщо може да се определи като резултат от отрицанието. Предикацията е отрицание, т.е. намиране на разлики, защото да се каже X е a , означава, че X не е не- a . Ето защо определянето на субектната реалност само като единение на разлики е недостатъчно.

В първа глава се разкриват различни „образи” на достойнството, в които то се проявява. Един от тях е, че достойнството съвпада с постигането на определеност (с. 20). И оттук следва, че достойнството е удържане на разлики, т.е. субектност. Посочват се различни спецификации на достойнството като онтологична реалност и по този начин се създава набор от понятия, чиято цел е да се очертае онтологичният статут на достойнството. Той е: достойнството е всеобщото на всяка ценност и става в удържането на единството на стойностното и не-стойностното (с. 13); достойнството има своята специфика в удържането на прехода от стойност към ценности, а това е субектно постижение (с.15); достойнството е специфика на реалността, но не особена, а нейна всеобща определеност, като тази определеност трябва да се мисли спрямо различното (с.15); „как се мисли достойнството освен в контекста на битийстващите, но още при развитите до същност реалност, а в крайно сметка и в собствен смисъл, на субектните (с.28); явлението е в достойнството сидоколкото в него проблясва същността (56); достойнството може да се развие до действителност, от която би могла да се породи субектност (61); достойнството като всеобща определеност е преход между възникнала

и невъзникнала действителност. Субектното достойнство тук е единението на тези две действителности (с. 62); утвърждаването на човешкото достойнство зависи от идеята за човечност (с.68); достойнството като всеобща субектна характеристика .. е в саморазвитието като самоопределяне и самосъздаване с.77); субектното действие е саморазвитие, а не действие изобщо; онтологическата специфика на субектната реалност не е, че тя е действаща, а е самото създаване на единство и съгласуване на конкретни действия. Достойнството като възможност, като постижение.. (с.78). Чрез сканиране на достойнството в различните контексти и съответно задаването на различни определения се прави опит да се изгради една понятийна конкретност. Като се добави и богатата историко-философска илюстрация, се постига релефно очертаване на основните онтологични контури на достойнството.

Една от силните страни на дисертацията, която оценявам високо, е опитът на Цена Желязкова да свърже онтологията на достойнството с утвърждаващата се традиция на т.нар. субектен подход. Независимо от моето философско отношение към този подход не мога да не отбележа, че желанието на младите изследователи да доразвиват определени концептуални фигури, утвърдили се в българската философска общност заслужава подкрепа и стимулиране. Освен това положително трябва да се оцени и факта, че разработката се опира на идеите и на множество други съвременни български философи, което не е толкова типично за докторантите в българските университети. Не мога обаче да не кажа, че не подкрепям формата на цитиране, защото има известна прекомерност - дори на с. 25 два пъти се повтаря името на автора, на когото „разчита” докторантът. Вероятно това е неизживян студентски комплекс, което не се отнася до съществуването на изследването.

Ако се направи опит за реконструкция на логиката на изследването ще трябва да се каже, че онтологичният подход се „ангажира” с постановката за достойнство като възможност, т.е. като начало на субектната реалност като единство от различия. Следващата стъпка е акцентът върху достойнството на субектната реалност като самосъздаваща се и е процес на разгръщане на индивидуалността до всеобщност. Следва спецификация на достойнството е даденост и постижение. Формалното противоречие между даденост и постижение се сменя от онтологията от субектен порядък, където акцентът е именно в удържането на противоречиви смисли. „В творческото съотношение следователно се открива всеобщността, собствената онтология на достойнството”....Онтологическата всеобщност на субектната реалност е в единяването на разлики... Самата определеност на това единяване е достойнството на

субектността... (с. 60). Тук не мога да не задам един въпрос - не е ли по добре единението на разлики да се нарече, спазвайки традицията, положена от Кузански, антиномичен монодуализъм, т.е. единство на разделеността и взаимопроникване? Освен това от текста се разбира, че има различни субектни реалности и човекът изобщо е само един от видовете, то тогава може да се попита дали субектната реалност не е понятие, което е близко до понятието за монада (Лайбниц) и субстанциалния деец (Н. Лоски) и може ли да се каже, че достойнството е тяхна същностна характеристика?

Втората глава е посветена фактически на логическия резултат от първата, където достойнството се тематизира като самоотношение и оттук като саморазвитие, самосъздаване. Независимо доколко концептуално е развита тази идея в дисертацията бих искал да отбележа ценността на самия опит да се тематизира достойнството като процес на самосъздаване. Това е в пълна хармония с редица съвременни общотеоретични концепции и философски тенденции. Достатъчно е само да посоча Н. Луман и неговата теория за обществото като автопойезисна система, където не само обществото, но и елементите в него като комуникация, паричен обмен и т.н., се разглеждат като самотворящи се подсистеми.

Не мога да не оценя онтологичният подход като оригинално начинание, реализирано с висока философска ерудиция и техника за прецизни понятийни анализи. Разгръщането и аргументацията на онтологичния анализ се допълва от една богата историко-философска илюстрация, която смислово хармонично се включва в концептуалния анализ. В това отношение приносът на докторанта е не само в събирателството, но и в анализа на многообразните употреби на термина и понятието за достойнство. Цена Желязкова умело използва методологичната техника прегледът на западно-европейската философска традиция да не се превръща в просто изброяване, а в евристичен опит за реализация на тематичен историко-философски подход. Като пример ще посоча параграф 2.1. „Великото обновление” и „Достойнството на знанието” от втора глава, където се анализира разбирането на Фр. Бейкън за „достойнството на знанието”(с.81-90).

Като обща критична бележка, която няма да аргументирам подробно, остава усещането за смислова некохерентност, за липса на ясен концептуален център, доколкото самият термин достойнство се описва с редица определения, между които не винаги има ясна логическа хармония. Например твърди се от една страна, че достойнството е субектна възможност (66), а на редица места, както посочих по-горе се определя като единство на различни действителности. Независимо от тази критична бележка, която се дължи не

толкова на дефицити в качествата на докторанта, а в особеностите на самия подход към темата, не мога да не обобщя, че дисертацията е едно смело начинание да се подходи към един проблем съвсем неочаквано, т.е. не етико-правно и антропологично, а онтологично; тя е изпълнена с ценни евристични постановки, впечатляващи историко-философски анализи и ясното съзнание за незавършеност на изследователската работа по темата (с. 120).

Накрая бих искал да поставя и един въпрос. Както вече посочих, изследването претендира за иновативност, акцентирайки върху факта, че не изследва човешкото достойнство, а „идеята за достойнство изобщо”, „що за реалност изобщо е достойнството” (119 с.), и с това са свързани и посочените приноси от докторанта. Предложената теза е, че така мислено достойнството е „конкретна всеобщност, субектна реалност” (7 с.), което пък дава възможност „да се онтологизират достойнствата на различни субектни реалности, а не само на човекът изобщо” (16 с. Автореферат). Тук виждаме, че от постановката „достойнството изобщо” и „като идея” отново се отива към говорене за „достойнството *на...*” – в случая „различни субектни реалности”, различни от човека. Бих искал да помоля Цена Желязкова да хвърли известна светлина върху тези различни субектни реалности – всъщност за чие достойнство става дума тук?

Посочените приноси и качества на дисертацията ми дават достатъчно основание да предложа заключението: След запознаване с представената дисертация „Субектност и достойнство” давам своята **положителна** оценка и **препоръчам** на Научното жури да присъди на Цена Динчева Желязкова образователната и научна степен „доктор” в професионално направление 2.3 „Философия” (Онтология).

25 май 2017 г.

Рецензент:

Проф. дфн Димитър Цацов